

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.

Александар АЛБИЈАНИЋ

University of California
Los Angeles

НЕПРОМЕЊЕНЕ И ПРОМЕЊЕНЕ СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ У ЈЕЗИКУ ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА

§1. Познато је у науци да се 1911 г. у другој књизи *Српског дијалектолошког зборника* појавила значајна монографија Владана С. Јовановића о језику Гаврила Стефановића Венцловића,¹ који је, по оцени Ђ. Трифуновића,² „изузетна личност на размеђи трајања српске књижевности. С Гаврилом се завршава дуга традиција српскословенске књижевности и у новим областима и освиту новог времена, XVIII века, навешћују се нове појаве српске књижевности”. Јовановићева студија, ограничена на проучавање прве књиге *Мача дутовног* (1736)³ од укупно 154 листа, представљала је тада први покушај изучавања и расветљавања Венцловићевог народног језика у бар једном сачуваном рукопису. На жалост, његова монографија, после више од седам деценија, остаје до данас једина студија којом располажемо⁴ о језику овог плодног преписивача, преводиоца и прерађивача из познате школе Кипријана Рачанина.

Овом приликом, ради бољег упознавања Венцловићевог народног језика, желимо да се позабавимо судбином појединих сугласничких група које се различито манифестују или третирају не

¹ В. С. Јовановић, *Гаврило Стефановић Венцловић*, Српски дијалектолошки зборник II, 1911, 105—306. (Даље: Јовановић, *Венцловић*).

² Ђ. Трифуновић, *Кратак преглед југословенских књижевности средњега века*, записи са предавања Ђорђа Трифуновића, Београд, 1976, 150.

³ Као што се зна, то је превод рада украјинског писца Лазара Барановића (Кијев, 1666).

⁴ Међутим, управо се налазе у штампи, у *Зборнику за филологију и лингвистику*, два наша рада о Венцловићевом језику: *Икавизми фонетског и морфолошког порекла у језику Гаврила Стефановића Венцловића* и *Кратак осврт на треће лице множине презента у језику Гаврила Стефановића Венцловића*.

само у његовом језику, већ и у језику појединих српских писаца активних током XVIII века, као и у неким савременим говорима. Наш је циљ, у ствари, следећи: утврдити на основу анализе четири рукописа⁵ (укупно око 1600 листова) које сугласничке групе остају непромењене, а које су претрпеле промене у Венцловићевом народном језику и на тај начин попунити извесне празнине у већ поменутој Јовановићевој студији.

Непромењене сугласничке групе

§2. Према нашој анализи језичког материјала, непромењене сугласничке групе се опажају у Венцловићевом језику на почетку и у средини речи. Можемо констатовати следеће:

а. На почетку речи остају непромењене сугласничке групе *гд-*, *кћ-*, *(—)мн-*, *пт-*, *пч-*, *пш-*. Нпр.⁶

гд-: *где* П 8А, 8Б, 9Б, 38Б, 103А, 194Б, 304Б; Ж 2Б, 3А, 23А, 27А, 32Б, 97Б, 108А, 129А; Б 10А, 34А, 35А, 40А, 43Б, 137А; ПИ 12Б, 69А, 100Б, 160А, 304Б и сл.

кћ-: *кћи* П 22А; *кћерко* П 72А, 138А; Ж 181А; Б 428А; ПИ 94Б; *кћерку* П 59А; *кћери* Ж 68Б; Б 638А; ПИ 57Б; *кћер* Ж 141А; ПИ 122А; *кћере* Ж 144А, 182А; В 417Б и сл.

(—)мн-: *много* П 42Б, 46Б, 66А; Ж 3Б, 27А; В 110А; ПИ 39А, 81А; *многи* П 3А; Ж 1Б; В 23Б; *многе* Ж 9Б, 36А; В 7Б; ПИ 69А; *многа* Ж 6А; *многу* П 10Б; Ж 102Б, 115А; *умножити (се)* П 21А; ПИ 209Б; *умножио* В 63А; *умножила* Ж 29А; *умножили* П 3А; *умножиле* ПИ 104 Б; *измножити* Ж 223Б и сл.

пт- *птица* П 73Б, 152А; В 24А, 47А, 100А, 113А, 437Б, 475Б; ПИ 414А; *птице* П 19А, 165Б, Ж 667Б;⁷ В 605Б, 718А; ПИ 223Б; *птицама* П 71Б; В 500Б; *птицам* Ж 251Б; *птичи* П 245А; *птиче* П 152А; В 444Б, 481Б; *птича* П 156А и сл.

пч- *пчела* П 128Б; *пчеле* П 258Б; В 637Б.

пш- *пшенице* П 3А, 21А, 100Б; В 58А, 462Б; ПИ 37А; *пшеницу* П 4Б, 21Б, 87А, 125А, 322Б; Ж 61А; В 47А, 413Б; *пшеницом* П 298А; Ж 8А; В 444Б, 549А; ПИ 52Б; *пшенично* П 277А; *пшеница* В 43Б, 78Б, 117Б, 698Б, *пшеничне* В 721Б; *пшеници* ПИ 99А.

⁵ Анализирали смо следеће рукописе који се налазе у Архиву Српске академије наука: *Поученија и слова разлика...* 1732 (скраћено П); *Житија, слова и поука...* око 1740 (скраћено Ж); *Великопостник...* 1741 (скраћено В); *Поученије избранноје...* 1746 (скраћено: ПИ), с напоменом да смо за В проучавали само првих 179 листова и последња 363.

⁶ Осавременићемо овде графичку.

⁷ Попришно је нумерисан овај лист.

б. У средини речи остају непромењене сугласничке групе -вд-, -гњ-, -мљ-, -мн-, -мњ-, -нд-, -нп-.⁸ Нпр.:

-вд-: овде П 25Б, 46Б, 107А, 109А, 119А, 328Б; Ж 2Б, 11А, 77А, 120А; В 5Б, 18А, 21Б, 26А; ПИ 35А, 55Б, 73А, 98А и сл.

-гњ-: јагње В 448Б, 481Б, 487Б, 508Б, 616А, 618А, 721Б; ПИ 93Б.

-мљ-: земљу П 14Б; Ж 165Б; В 29Б; ПИ 199А; земље П 334А; земља Ж 3А, 8Б, 83Б; В 29Б; ПИ 72А, 303Б; земљи Ж 123Б; на земљи ПИ 58А; земљани ПИ 110А.

-мн-: тамнице П 13Б, 114Б, 301А, Б; Ж 179Б; В 76А, 446Б, 568А; тамницу П 47А, 136А, 255Б; Ж 67Б, 195Б, 210А; В 172Б, 444А, 446Б, 641Б, 753А; ПИ 295Б; у (. . .) тамници П 74Б, 226Б; Ж 297Б; В 159А, 436А, 505Б; ПИ 58Б; по тамница П 111Б; Ж 88Б; В 93А; тамница П 111Б, 175Б; Ж 67Б; В 526Б; у тамница В 23Б, 105Б; тамничне П 249Б; Ж 236А; тамну В 444Б; у тамној В 76А и сл.

-мњ-: сумњала сам се П 305А; не сумњите се П 321А; не сумњај П 109А; сумњење П 246Б; сумњајући се Ж 286А; В 476Б; сумња ли се В 439А; нек се они не сумњају В 590Б; сумњаше В 593А; ни се што сумњај В 595Б; у сумњи В 708А; могли би се усумњати В 728А; нит се што сумњајте В 636Б; да се не сумњате ПИ 372Б; сумња ПИ 405 и сл.

-нд-: онде П 8Б, 27А, 33Б, 95А, 298А; Ж 6А, 23А, 54Б, 238А; В 40А, 560Б; онда П 298Б.

-нп-: једанпут П 7Б, 33Б, 129А, 176А, 279А, 328Б; Ж 13Б, 51Б, 55А, 250Б, 269А; В 22А, 24Б, 70А, 421А, 437Б, 495Б, 515Б, 604А; ПИ 20А, 66Б, 236А, 278Б и сл.

Промењене сугласничке групе

§3. Према нашем материјалу, у Венцловићевом језику су измењене сугласничке групе на почетку, у средини, као и на крају речи, с напоменом да долази до упрошћавања или измене најчешће у средини речи. Нашли смо следеће:

⁸ Што се тиче упрошћавања консонантске групе -гн- у глаголу метнути и сл. где долази до губљења -н-, према нашем материјалу, поменута група остаје непромењена у Венцловићевом језику (нпр. метнуо П 46, ПИ 318А; метнути Ж 61А; метнута Ж 195Б; отметнути Б 5Б; приметнути Б 17Б и сл.), што не одговара потпуно Јовановићевој анализи Мача духовног тј. ако није писарска грешка код Венцловића; в. Јовановић, Венцловић, 196). Поред тога, занимљиво је што, према нашим изворима, глаголи ПП (аутор наводи једанпут облик мету, што заиста указује на ово упрошћавање, Бешићеве врсте могу имати инф. основу и на -нити (оденио В 179Б; истринти Б 424А; ваља се уздигнути П 177Б), што је иначе појава данашњег западносремског говора; такође је раширена, према Николићу, и у северном Банату и славонској Пошавини. В. Берислав М. Николић, Сремски говор, Српски дијалектолошки зборник XIV. Београд 1964, 371; скраћено: Николић, Срем.

а. На почетку речи се упрошћава сугласничка група (—)хв- као резултат прогресивне асимилације с редукцијом (хв > хф > ф), с напоменом да је поменута асимилација везана за глагол *хвалити* и сл., као и за глагол *хвајдисати* и сл. (најчешће). Нашли смо облике као следеће: *пофалити ће* П 18А; *фаљеном* Ж 22Б; *фајда* В 700Б; *фајде* В 501А; ПИ 316Б; *фајду* П 185А, 263Б; В 21А, 666Б, 714Б; ПИ 372Б; о... *фајди* ПИ 394А; *фајдисати* П 185А-Б; (не) *фајдише* П 215Б, 324А; В 499А, 659А, 752Б; ПИ 4Б, поред облика као, на пример, *похвале* П 12А, *хвалим* П 18Б, *хвалити* П 91А, 25Б; *хвали* П 49А; *хвала* Ж 98Б; В 4Б, 16Б, 31Б; *похвалу* Ж 26Б; *похваљивање* Ж 2А; *хвалећи* Ж 6Б; *захваљивати* Ж 18Б; *хваљату* Ж 82Б; *похваљен* В 55А; *хвалили* В 454А; *да се похвалим* ПИ 4Б; *хваљено* ПИ 24А, 74Б и сл.; *хвајда* П 277Б; *хвајду* П 184Б, 232А; В 18А, 502Б, 704Б; Ж 75А, 92А, 109А, 110А; ПИ 2А, 36А, 52Б, 231А, 317А, 375А, 394Б; *хвајде* П 268Б, 275А; Ж 65А, 155Б; ПИ 2А; о *хвајди* В 14А; *хвајдом* Ж 73Б и сл.

Поменута сугласничка група се такође упрошћава као резултат губљења х, али само у облицима глагола (—)хв- и сл. Нпр.: *повата* П 8Б; *приватати* П 11Б; *привати* П 20Б; 34А; *увати му се* П 41Б; *приватила* П 73А; *уватио* П 100А; *обуватила* П 103А; *приватио* П 109А; *уваћен* П 109Б, 121Б; *приватише* Ж 7Б; *привате* Ж 23А; *ватања* Ж 97Б; *уватише* Ж 33А; *поватише* Ж 36А; *ватаху* Ж 42А; *поватање* Ж 42А; *заватање* Ж 64Б; *приватамо* В 8А; *увати се* В 23Б; *ватати* В 28Б, 49А; *ватају* В 742А; *приватљиво* ПИ 21А; *приватисте* ПИ 54А и сл. Као што се види, нисмо ниједанпут нашли овакве и сличне форме с консонантском групом (—) хв-.⁹

б. У средини речи се упрошћавају сугласничке групе -вљ-, -дм- и -дн-, с напоменом да од тих групи у средини речи једино у групама -вљ- (у глаголима типа *стављати* и сл.) и -дм- (у прилогу *одма(х)*) долази веома често до губљења сугласника -в- и -д-.¹⁰ Поред тога, као резултат асимилације по месту творбе, врло је

⁹ Занимљиво је да је супституција х са к веома раширена у Венцловљевом језику у облицима глагола *хтети*, као и *захтевати/захтеги* и *ухтети*, те редовно налазимо у нашем материјалу облике као, на пример, следеће: *ктео* П 14Б, 35А, 46А, 83Б, 84Б В 45Б; *не ктесте* П 17Б; *не кте* П 83Б, Ж 5Б, 24Б; *ктеде* Ж 25А; В 19Б; *као би ктео* П 37А; *ктели* В 6Б; ПИ 99Б; *не зактевам* П 14А, 16Б; ПИ 19Б; *не зактеваш* П 26Б, 30Б; Ж 161Б; *зактевах* П 128А; *не зактеваше* Ж 49А; *зактео* П 47А, 56А; *зактеде* П 50Б; В 63Б, 610А; *ухктео би* П 94А; В 30А; *не узктесте* П 32Б и сл. Облици са групом (—) хт- се не јављају у нашем материјалу. Уп и облике *кћаше* П 102Б, 204Б; Ж 39Б, 49А; В 609А; *кћашу* П 239Б; Ж 45А; В 19А, 424Б и сл.

¹⁰ Придев *дивљи* и сл. заступљен је само формом с консонантском групом -вљ-, Нпр.: *дивљи* П 3А, 266А; Ж 172А; В 621А; *двуља* П 114Б; Ж 200А; В 47А; *двуље* В 649А; ПИ 284Б; *двуљу* П 5А; 17Б; Ж 53Б; В 640Б; *дивљад* П 10Б; *дивљак* Ж 70Б и сл. Уп. облик *диви* у Рајићевом језику (А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Београд 1964, 81; скраћено: Младеновић, *Рајић*).

често промењена и сугласничка група *-мт-* (> *-нт-*) у глаголима (*—*)*памтити* и (*—*)*платтети*. Нашли смо следеће примере:

-вљ-: *остаљено* П 16А; *остаљен* П 26А; *забораљати* П 28А; *настаљати* П 30Б; *заустаљајући* П 52А; *упраљење* П 61А; *спраља* П 72А; *спраљену* П 102А; *забаљају* П 156А; *настаља* П 163Б; *постављени* П 167А; *остаљали* П 257Б; *упраља* П 76А, 290А; *добаљати* П 337А; *упраљати* Ж 15А, 27А; *испраљаше* Ж 15А; *састаљено* Ж 25А; *забаљати се* Ж 49Б; *остаљати* Ж 77Б; *заустаља* Ж 239А; *испраљати* Ж 66Б, 250Б; *упраљали* В 5А; *остаља* В 7Б; *забаљајући се* В 11А; *остаљајући* В 14А; *стаљати* В 24А; *стаљамо* В 38А; *остаљена* В 89А; *не настаљаш* В 112А; *остаљаш* В 623Б; *опраљали* ПИ 1Б; *добаљамо* ПИ 18А; *остаљамо* ПИ 71Б; *настаљани* ПИ 94А и сл., поред ређих облика као, на пример, *не заборавља се* П 7А; *разглављен* П 9Б; *борављећи* П 12А, ПИ 4А; *изјављена* П 55А; *прославља се* П 191А; *понавља* П 130Б; *саставља* Ж 26Б; *обнављати* Ж 31А; *исправљати* Ж 51А; *избављате* Ж 230А; *заборавља* В 15Б, 16Б; *остављено* В 69А; *остављена* В 420Б; *заборављају* ПИ 24Б; *приготовљено* ПИ 54А; *постављени* ПИ 163Б и сл.

-дм-: *ома* П 41Б, 44А, 67Б, 133А, 138А, 207А, 214Б, 252Б, 271Б, 326Б; Ж 6Б, 37А, 68Б, 103Б, 154А, 155Б, 163А, 200А, 204Б, 215А, 213Б; В 16А, 30А, 69А, 94Б, 105А, 106А, 125Б, 127А, 163А, 415А, 458А, 708А, 720А, 742А; ПИ 15А, 89А, 52Б, 69А, 119Б, 127Б, 155Б, 163Б, 178Б, 179Б и сл., поред *одма* В 709А.

-дн-: *на јеној исто ноги* П 244Б; *у јено ћоше куће* П 286А; *од јене феле* П 288Б (поред *од једне даске* П 288Б); *у јено доби* В 440А; *јену* В 444Б; *у јеној слози* ПИ 257Б, поред чешћих облика као, на пример, *једну* П 14Б, 61А; В 13А, 497Б; ПИ 74Б; *једно* П 48Б, 50А; Ж 51Б, 95А; В 5А; ПИ 54Б; *једне* П 101Б, 301А; Ж 112А; *падне* П 42Б, 95А; Ж 176А; *седне* Ж 178А; *отпадне* В 6А; ПИ 264Б и сл.

-мт-: *упантиш* П 174А; *пантиш* 232Б (поред *памтиш* П 232Б); *пантити* П 294Б; В 686Б; *упанти*; В 36А; *упантили* В 116А; *панти* В 140Б, 460Б; *запанти* В 174Б; *пантите* В 472Б; *упанте* В 511А; *пантење* В 637А; *злупантење* В 646Б; *злупантилац* ПИ 71Б; *пантито* П 435Б; *пантито* В 435Б; *не успантиш* В 98Б; *пантити* ПИ 69А, поред ређих форми као *упамте* Ж 46А; *злупамтлву* Ж 95А; *памтиш* В 631А; *злупантење* ПИ 66Б; *злупамтити* ПИ 71Б; *пантење* ПИ 71Б; *памтиш* ПИ 99Б, 198Б; *запамтење* ПИ 213Б; *пантећи* ПИ 390А и сл.

Што се тиче сугласничке групе *-зр-*, према нашем материјалу она долази са секундарним звучним зубним сугласником *-д* (*здр*) у глаголима *разрушити* и *разрешити* и сл., те смо нашли у једном извору облике *раздрушити* П 206Б; *раздруши* П 160Б; *раздреши* П 256Б; *грешници се раздрешују* П 139Б.

в. На крају речи се једино упрошћава сугласничка група *-ст*, с напоменом да смо запазили само пример *мудрос* В 581А, поред форми *болест* В 705А; *радост* ПИ 224А; *старост* ПИ 255А и сл.¹¹

Закључак

На основу нашег испитивања четири рукописа Гаврила Стефановића Венцловића можемо констатовати следеће о судбини сугласничких група у његовом народном језику:

1. У већини случајева консонантске групе остају непромењене на почетку, у средини, као и на крају речи.

2. На почетку речи се једино упрошћава консонантска група (—)хв-: налазимо примере који су резултат прогресивне асимилације с редукцијом (> (—)ф-: *фалити* и сл.; *фајдисати* и сл.), као и форме које су резултат губљења почетног сугласника (> (—)в-: *ватати* и сл.).

3. У средини речи се упрошћава највећи број консонантских група: -вљ- > -љ- (*остаљам* и сл.), -дм- > -м- (*ома*) и -дн- > -н- (*јено* и сл.). Поред тога, у средини речи има и примера који су резултат супституције сугласника (-хт- > -кт-: *зактети* и сл.),¹² асимилације по месту творбе (-мт- > -нт-: *пантити* и сл.), или који су резултат уметања секундарног сугласника (-зр- > -здр-: *раздрешити* и сл.).

4. На крају речи изгледа да се једино упрошћава -ст (*мудрост* > *мудрос*).¹³

5. У погледу судбине оугласничких група, Венцловићев народни језик се једва разликује од Рајићевог: код оба писца се углавном огледа данашње књижевно стање и одступања су релативно минимална и ограничена.¹⁴

¹¹ Јовановић је такође забележио један пример у *Мачу духовном*, али је то, према њему, „без сумње писарока прешка (Јовановић, Венцловић, 163).” По нашем мишљењу није толико јасно да ли се ради о писарској грешци или, напротив, о једној особини у Венцловићевом народном језику. Даље испитивање његовог језика свакако ће расветлити и ово питање.

¹² В. прим. 9.

¹³ В. прим. 11.

¹⁴ Што се тиче Рајићевог језика, в. Младеновић, *Рајић*, 74, 77—80. Код њега нема примера за -мт- > -нт-, -дн- > -н-, -ст > -с, али има за *фат-*, свега веома мали број одступања од стања које се одражава у Венцловићевом језику. За дијалекатску слику, која је свакако много сложенија, в. Николић, *Срем*. 326, 333, 355.